

## **MÂTÜRÎDÎ'YE GÖRE HAYVANLARIN YARATILIŞ HİKMETLERİ \***

*Dr. Osman ORAL \*\**

### **Özet**

Ebû Mansûr el-Mâtürîdî (ö.333/944), Türk ve İslâm dünyasının yetiştirdiği ender düşünürlerden biridir. İmam-ı A'zam Ebû Hanife'nin inançla ilgili görüşlerini sistemleştiren Ehl-i Sünnet'in "Mâtürîdîyye" diye anılan itikâdî mezhebinin de önderlerindedir. Mâtürîdî'nin düşünce dünyasında önemli bir işlevselliğe sahip her şeyin yaratılış gâyesi ve hakikati demek olan hikmet, Kitabu't-Tevhid ve Te'vîlâtü'l-Kur'ân adlı eserlerinde kendisini anahtar bir kavram olarak göstermektedir. Ona göre âlemde yaratılan her bir şeyin hikmeti vardır ve hiçbir şey boşu boşuna yaratılmamıştır. Hikmetleri idrâk ile yaratıcıya îmân etmek akıl sahibi her insanın kulluk görevidir. Kader ve kazânın temel prensibi Allah'ın insanların her türlü eylemlerini bilen ve hikmetiyle yaratan olduğudur. Bu makâle de Mâtürîdî'nin hayvanların yaratılışının hikmetleri hakkında görüşleri incelenip değerlendirilmektedir.

**Anahtar Kelimeler:** Mâtürîdî, Hikmet, Evren, Hayvanlar

---

\* Bu makâle Mâtürîdî'nin Hikmet Anlayışı adlı doktora tezinden üretilmiştir.

\*\* Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelâm ve İtikadi İslam Mezhepleri Anabilimdalı emekli öğretim üyesi.  
osman-oral@hotmail.com.

## Giriş

Ehl-i Sünnet'in itikâdî ekollerinden Mâtürîdîyye'nin kurucusu kabul edilen Ebû Mansûr el-Mâtürîdî (ö.333/944), inanç silsilesinde Ebû Hanîfe (ö.150/767)'yi anlayan, itikadî görüşlerini dönemine, çağına ve daha sonraki dönemlere aktaran bir âlimdir.<sup>1</sup> Mâtürîdî, Kelâm, Tefsir, Fıkıh gibi konularda Kur'ân bütünlüğünü merkeze alan rasyonel ve dengeli yorumlarıyla tarihi süreç içerisinde gelişen Ehl-i Sünnet çizgisinin oluşumuna büyük katkılar sağlamıştır.<sup>2</sup> Yaşadığı dönemde birçok akımların etkisine ve tehdidine maruz kalan İslâm toplumunun birlik ve bütünlüğüne de itikâdî açıdan çok önemli katkılar yapmıştır.<sup>3</sup> O'na göre Allah insanı en güzel şekilde yaratmış ve kâinatı onun emrine vermiş, Yaratıcısının varlığına ve birliğine inanma yeteneğiyle onun zihnine hamdetme nimetlere şükretme bilincini yerleştirmiştir. İnsanın yaratılış hikmeti ibadet, hamd ve şükürdür. Kişi sabah akşam, darlıkta sabretmeli, bollukta ve her durumda şükredip hamdetmeli özellikle de bir nimetle karşılaştığında Yaratana bol bol şükretmelidir. Dünya imtihan hikmetiyle yaratılmıştır.<sup>4</sup> Diğer varlıklar adına halife misyonu ile yaratılan insanın vazifesi; Allah'ın kutsî isimlerinin nakışlarından olan bu sanat eserlerini ve yaratılış hikmetlerini anlamak, idrâk etmek, şükretmek, diğer insanlara da gösterip kulluk yapmaktır. Dünya hikmet dünyası, âhiret hayatı ise kudret'in tecelli ettiği apayrı bir âlemdir. Akıl, yaratılışın ve yaratılmışların ne için var oldukları, ne amaca hizmet ettikleri, hali hazırda fayda ve maslahatları gibi hikmetler haritasını idrâk eden bir cevherdir. Yüce Allah Hâkim ve Âlim'dir, her işinde hikmet vardır. Yeryüzü ve gökyüzünün yaratılışı hikmetledir. Akıl da bu hikmetleri idrâk ile nimetlere karşı şükretmesi için yaratılmıştır.<sup>5</sup>

Mâtürîdî'nin düşünce dünyasında önemli bir işlevselliğe sahip her şeyin yaratılış gâyesi ve hakikati demek olan hikmet, *Kitabu't-Tevhid* ve *Te'vilâtu'l-Kur'ân* veya *Te'vilâtü Ehli's-Sünne* adlı eserlerinde kendisini anahtar bir kavram olarak gösterir. O'na göre âlemde yaratılan her bir şeyin hikmeti vardır ve hiçbir şey boşu boşuna yaratılmamıştır.<sup>6</sup> Allah ezelden beri Hakîm, Âlim

<sup>1</sup> Bkz. Ebû'l-Hasenât el-Leknevî, *el-Fevâidü'l-Behiyye fî Terâcimi'l-Hanefiyye*, Kahire, 1324, s. 195.

<sup>2</sup> Ebû'l-Muîn en-Nesefî, *Tabsiratü'l-Edille fî Usulî'd-Din*, tahk. Hüseyin Atay, DİB Yay, Ankara, 2004, I/19, 29.

<sup>3</sup> Bkz. Ebû'l-Vefâ, *el-Cevahirü'l-Mudiyeye fî Tabakati'l-Hanefiyye*, Kahire, 1413/1993, II/130 vd.

<sup>4</sup> Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, tahk. Mecdi Basellum, Darül-Kütübü'l-İlmiye, Beyrut, 2005, IV/365, 381.

<sup>5</sup> Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, IX/347.

<sup>6</sup> Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, IV/227.

ve Ganî'dir, fiilin de hikmet ve adâletten uzak kalması muhtemel değildir. Mâtürîdî, “Allah’ı hakkıyla bilen, O’nun her şeyden müstağni oluşunu, hükümrânlığını, sonra da kudretini, yaratmanın da emretmenin de O’na âit oluşu çerçevesindeki hâkimiyetini takdir eden kimse fiilin hikmet ve adâlet dâiresi dışına çıkarmayacağını pekâla kabul eder”<sup>7</sup> diyerek Allah’ın Zatî itibarıyla Hakîm, Ganî, Adil ve Alîm olduğunu açıklar. O’nun “Hikmet” sıfatı, “Hâkim” ismi de vardır.<sup>8</sup> Allah hakimlerin hakimidir. O, ancak adâletle hükmeder, hikmetle yaratır.<sup>9</sup> Allah’ın yaratması tesadüfî değildir ve bu yaratıştaki her şey kanun, hikmet, adâlet, tenasüp ve ölçüye göredir.<sup>10</sup>

İslâm düşünce tarihi’nde birçok problemlere konu olan kader meselesi konusunda Mâtürîdî’nin düşünce sisteminde Allah’ın kader ve kazâsının gerisinde eksiksiz bir hikmeti vardır. Yaşanan her olay, şahit olunan her durum ve her detay bir hayır ve hikmetle yaratılır. Bu hayrı ve hikmeti görebilmek için ise kaderdeki tüm detayların Allah tarafından belirlenmiş olduğunu her an akılda tutup olaylara hikmet gözüyle bakmak ve işaretleri iyi değerlendirmek gerekir.<sup>11</sup> Dolayısıyla Mâtürîdî, hikmet metodu ve bakış açısıyla kendinden sonraki âlimleri kader konusunda da etkilemiştir. Bu makalede önce hikmet, kader ve kazâ kavramlarının lugat ve ıstılâh manalarına kısaca baktıktan sonra Mâtürîdî’nin hayvanların yaratılış hikmetleri hakkında düşünceleri ve kelâmî problemlere çözüm arayışları incelenecek ve değerlendirilecektir.

### A. Hikmet Kavramı

Hikmet, Arapça “h-k-m” kökünden, *hüküm ve ihkâm, derin ve yararlı bilgi, bilgelik, gizli nedendir*. Hüküm çoğulu hikem mastarından gelen bir isim olarak hikmet, “*âdilâne yargıda bulunmak, bilmek, anlamak, sakındırmak, zulümden alıkoymak*” manalarına gelir ve insanı

<sup>7</sup> Mâtürîdî, *Tevhid*, s.276.

<sup>8</sup> Ebû Mansur, Mâtürîdî, *Kitâbu’t-Tevhid*, Haz: Bekir Topaloğlu-Muhammed Aruçi, İSAM yay, Ankara, 2005, s.66 - 7; Mâtürîdî, *Te’vilâtü Ehli’s-Sünne*, IX/187.

<sup>9</sup> Mâtürîdî, *Te’vilâtü Ehli’s-Sünne*, X/17.

<sup>10</sup> Bkz. Osman Oral, *Mâtürîdî’nin Hikmet Anlayışı*, Doktora Tezi, ERÜ SBE, Kayseri, 2014, s. 32 vd.

<sup>11</sup> Mâtürîdî, *Tevhid*, s. 392; *Te’vilâtü Ehli’s-Sünne*, IV/269.

zulümden, cehâletten alıkoyan, engelleyen bir özelliktir.<sup>12</sup> İlim ve akılla gerçeğin bulunmasıdır.<sup>13</sup> Hikmetli anlamında hâkim, iyileştirmek amacıyla bir şeyi düzelten veya bir şeyden meneden veya bir konuda hükmedendir.<sup>14</sup> Hâkim lafzı Allah için kullanıldığında varlıkları en mükemmel şekilde bilmesi ve yaratmasıdır.<sup>15</sup> İnsana atfedildiğinde ise varlıkları bilip hayırlı işler yapmasıdır.<sup>16</sup> Hikmetin adâletli ve dengeli davranma manalarıyla irtibatından dolayı “racülün hakîm” yani hakîm adam dendiğinde, hikmet ve adâlet sahibi akla gelir. Allah’ın Hakîm olması da hükmün, O’na âit oluşunu ve kararlarında daîma hikmet ve adâlet sahibi olduğunu ifâde eder. Allah’ın noksanlıktan uzak, kemâl sıfatlarını, dünya ve âhirette kendinden sâdır olan fiil ve eserleri bilmesidir.<sup>17</sup> Allah’a hikmet sahibi denmesi O’nun kendine özgü bir yetkinliğe işâret eder.<sup>18</sup> Âlimler de Allah’ın hikmet sahibi yani Hakîm olduğunda ittifâk etmişlerdir.<sup>19</sup> Allah sırf adâletle, hak ve hakîkate göre hükmettiği, hükmünde tarafgirlik veya zulüm olmadığı, hükmünü bozan bulunmadığından “Hayru’l-Hâkimîn/hükmedenlerin en hayırlısı” ve “Ahkemül-Hâkimîn/hükmedenlerin en iyi hükmedeni” olarak isimlendirilmiştir.<sup>20</sup> Allah’ın hükmettiği her şey hak ve bir hikmete mebnidir.<sup>21</sup> Hakîm, Allah’a nisbetle, *Aziz, Alîm, Habir, Vasi, Ali, Hamid* ve *Tevvab* kelimeleriyle birlikte mana ve muhteva zenginliği kazanmıştır.<sup>22</sup>

Mâtürîdî, hikmeti “*her şeyi yerli yerine koymada isabetli olmak ve her hak sahibine hakkını verip kimsenin hakkını yememek, her şeyi yerli yerine koymak*”<sup>23</sup> der. *Kurân, Sünnet, hidâyet, nur, ruh* ve *şifâ* olduğunu da söyleyerek hikmetin, eşyanın hakikatını anlayan nur, ruh sahiplerini

<sup>12</sup> Bkz. İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, Beyrut, ty., “hkm” md.; Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredât fî Garîbi’l- Kur’ân*, Tahk. S. A. Ravâviri, Beyrut, ty., “hkm”, mad.

<sup>13</sup> Bkz. Ebû’l-Hüseyn Ahmet İbn Faris, *Mu’cemu Mekayisi’l-Luga*, “hkm” madd., tahk. A. Muhammed Hasan, Beyrut, ty. II/91-2.

<sup>14</sup> Bkz. Şeyh Muhammed et-Tahanevi, *Keşşafu Istılahatı Fünun*, thk. Ali Rahruc, Lübnan, 1996, I/501-2.

<sup>15</sup> Bkz. İsfehânî, *Müfredât*, “hkm” mad; Yahya Akın, “*Hikmet*” İA, (MEB), İstanbul, 1977, V/273.

<sup>16</sup> Bkz. İsfehânî, *Müfredât*, “hkm” mad; İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, “hkm” mad.

<sup>17</sup> Bkz. Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, İstanbul, 2004, s.99.

<sup>18</sup> Bkz. Turan Koç, *Din Dili*, Rey Yayınları, Kayseri, 1995, s. 71.

<sup>19</sup> Bkz. Ömer Nasuhi Bilmen, *Muvazzah İlm-i Kelâm*, İstanbul, 1959, s. 226–8.

<sup>20</sup> Tin, 95/8.

<sup>21</sup> Mâtürîdî, *Te’vilâtü Ehli’s-Sünne*, X/574.

<sup>22</sup> Bkz. Bekir Topaloğlu, İlyas Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, İSAM, İstanbul, 2010, s. 107.

<sup>23</sup> Mâtürîdî, *Tevhid*, s. 37; Mâtürîdî, *Te’vilâtü Ehli’s-Sünne*, II/261-2; Nesefî, *Tabsıra*, I/385.

dirilten ruh, her şeyin iyi ve kötü yönünü anlayan hidâyet, her türlü hastalıklardan koruyan şifâ olarak çeşitlendirir.<sup>24</sup>

Ebû'l-Muîn en-Neseî (ö.508/1184) de, hikmetin manası hakkında şu özet bilgileri verir:

*“Bu konuda lügatçılar arasında ihtilâf vardır. Bazıları da hakîm, bir şeyi muhkem kılan diye tanımlar. Bazıları da Hakîm'i, nefsinin heva ve çirkin şeylerden alıkoyan manasında olduğunu söylerler. Bir kısmına göre hikmet, eşyanın hakikâtlerini bilmek, onları yerlerine koymaktır. Her kim, hikmete ilim manası verirse, onun zıddı bilgisizlik (cehl) dir. Her kim ki hikmeti fiil manasında alırsa, onun zıddı akılsızlık (sefeh)'dir. Kelâm âlimlerine göre Allah her türlü gâyesiz ve abes fiilden uzaktır. Eğer böyle bir şey düşünülürse, Allah'ın her şeyi bilme ve herşeye güç yetirme sıfatlarına aykırı olabileceği gibi ilâhlık sıfatına da aykırı olduğundan acziyetin kanıtı olur. Ayrıca Allah'ın her fiili kullarını faydalandırmak amacıyla mefsedeti önleyen sağlam bir sistem oluşturma gâyesini güttüğü gibi, fiillerinde mutlak tasarruf sahibidir ve yaptıklarından sorgulanamaz.”<sup>25</sup>*

Hikmet terimi, if'al babında kullanıldığında (أَحْكَمَ الْأَمْرَ) işi sağlam yapmak anlamına gelir.<sup>26</sup> Hikmet, “bilgelik, Allah'ı gereği gibi bilme bilgisi, insanın varlıkların hakikâtını, gerçek yüzünü, gücü oranında bilip ona göre hareket etmesi, nübüvvet, peygamberlik, Kur'ân'ı ve sünneti doğru bir şekilde anlayabilme ve amel etme, müslümanların işine yarayan her türlü doğru bilgi ve söz, hüküm vermede doğru karar verme yeteneği, Allah'ın hükümlerinde gözetmiş olduğu çoğu defa illeti de içinde bulunan üst maksatlar ve İslâm dininde hükümlerin konuluş amaçları”<sup>27</sup> gibi manaları ifade eder.

Diğer bir açıdan hikmet, fiil ve davranışların en faziletlisini bilmek ve sanatların inceliklerinin öğrenme yoluyla insan nefsinin mükemmelleştirerek, yaratıcısının varlığını bilmeğe ulaştırmak olarak da görülmüştür. Hikmet kavramının "her şeyi yerli yerine koyma" şeklinde bir

<sup>24</sup> Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, II/261-2.

<sup>25</sup> Bkz. Neseî, *Tabsıra*, II/505-6.

<sup>26</sup> Bkz. İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab*, “hkm” mad.; İsmail b. Hammad Cevheri, *es-Sihah Tacü'l-Lüga*, “hkm” mad, thk. Ahmed Abdulğafur Attar, Beyrut, 1979, V/1901 vd.

<sup>27</sup> Bkz. Muhammed Murtaza ez-Zebîdî, *Tâcü'l-Arus min Cevahiri'l-Kamus*, “hkm” mad, Beyrut, ty., I/200 vd.

tanımı da yapılmıştır ki bu tanım aynı zamanda "adâlet" kelimesine de karşılık gelmektedir.<sup>28</sup> Hikmet kelimesinin bu anlamı dikkate alındığında zıddı sefeh'tir.<sup>29</sup> Bu nedenle Mâtürîdîler, hikmetsizliğin Allah'ın adâletine ve Rububiyetine aykırı olması yönüyle O'nun hakkında asla düşünülmemeyeceğini ileri sürerler.<sup>30</sup>

Fıkıh terimi olarak hikmet, Kur'ân ve sünnette mevcut hükümlerin anlaşılması, yorumlanması ve yeni olaylara yansıtılması faaliyetinin odağında yer alır. Hükümün konuluş amacı veya söz konusu hükümle sağlanmak istenen sır, maslahat anlamındadır. Allah'ın her hükmünde bir sırrının olduğunu, bu sır hükme uygun düşen (münasip olan) maslahattır.<sup>31</sup> Şari' tarafından o hükümün konulmasına temel teşkil eden şeydir ve hükümle sebep arasındaki anlam bağlantısını tespit edip kavramaya yöneliktir.<sup>32</sup> Fıkıh, bir şeyin başka bir şeyle bilinmesi, bir şeyin başka bir şeye delâlet eden manasını bilmek,<sup>33</sup> ince kavrayış, anlamak, derinliğine kavramak, bir şeyi hikmetiyle zevkine vararak ve hatta tatbik edecek sûrette anlamaktır.<sup>34</sup> Ayrıca ilim ve fehm gibi yakın anlamlı kavramlara göre daha özel ve yüce bir anlam taşır. Fıkıh hikmet manasına da gelir.<sup>35</sup> Kur'ân ve sünnette varmak istenilen amaç insan hayatını yönlendiren hükümlerin davranışla birlikte, niyet ve duygu dünyasını değiştirerek olgunlaştırmaktır. Bunları kavramak fıkıh veya nazarî hikmet olduğu gibi, bunları bir davranış haline getirip gereğini yerine getirmek de amelî hikmet veya fıkıhtır.<sup>36</sup>

<sup>28</sup> Bkz. Mâtürîdî, *Tevhid*, s. 176; *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, II/373; İbn Sina, *Uyunü'l-Hikme*, Neşr. Hilmi Ziya Ülken, Ankara, 1953, s.14.

<sup>29</sup> Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, II/173, VII/48, VIII/270; Hanifi Özcan, "Mâtürîdî'ye Göre Hikmet Terimi", *İslâmî Araştırmalar*, c. II, sayı: 6, 1988, s. 45; Süleyman Uludağ, *İslâm'da Emir ve Yasakların Hikmeti*, TDV. Yay, Ankara, 2009, s. 13.

<sup>30</sup> Mâtürîdî, *Tevhid*, s.176; *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, II/373; Nesefî, *Tabşıra*, II/505-6.

<sup>31</sup> Bkz. Ebû Hamid el-Gazâlî, *el-Mustasfa min İlmi'l-Usul*, çev. H. Yunus Apaydın, *İslâm Hukuk Metodolojisi*, Klasik Yay, İstanbul, 2006, II/ 279.

<sup>32</sup> Ferhat Koca, "Hikmet", *DİA*, İstanbul, 1998, 17/514 vd.

<sup>33</sup> Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, V/137; *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, Bekir Topaloğlu, Mîzân Yay, İstanbul, 2005, I/246, 273; II/188-9.

<sup>34</sup> İbn Manzûr, *Lisânül-Arab*, V/3450.

<sup>35</sup> Muhammed b. Yakub Firuzâbadi, *el-Kâmûsü'l-Muhît*, Beyrut, 1986, IV/414-5.

<sup>36</sup> Mâtürîdî, *Tevhid*, s. 350.

Hikmetin iki anlamı olduğunu belirten Gazâlî (ö. 505/1111), *birincisinin* eşyanın düzeni ile onların ince ve yüksek manalarını mutlak olarak kavrama ve istenilen gâyenin tamamlanması için gerektiği gibi onlar üzerine ilimle hükmetmeyi, *ikincisinin* de düzen ve tertip vücuda getirmek, iyi ve sağlam kılmak üzere kudretin isnad edilmesi olduğunu söyler.<sup>37</sup> Son devir müfessirlerinden Elmalılı M. Hamdi Yazır (ö. 1361/1942)'ya göre hikmet kavramı lafzî ve manevî anlamda pek çok anlama gelebildiğinden kullanıldığı yere göre anlaşılması ve açıklanması gerekir.<sup>38</sup> Hikmetin ortak anlam özelliği, hem ilim, hem sağlam kılma hem de sözde ve fiilde isabet ile her şeyi yerli yerine koymadır. Zıddı sefeh ise, abes ve cehâlettir. Parlak bir zeka, güçlü bir hafıza, sıhhatli bir düşünme, kuvvetli bir anlayış, isabetli tahmin, güzel tedbir, zihin açıklığı ve kolay öğrenme hikmetin muhtevasını teşkil eden başlıca unsurlardır.

Özetle hikmet, adâlet, ilim, peygamberlik, Kur'ân bilgisi ve anlama gücü, Hz. Peygamber'in Sünnet'i, Allah'a itaat ve O'nun emirlerini düşünmek, yerinde söz söyleme ve iş yapma, amelle birlikte ilim, akla uygun olan şey, ilham ile vesveseyi ayıran nur, hazır doğru cevap verme, hak düşüncenin kişiye hükmetmesi, ruhların sükûnete erdiği şey, ledünnî ilim, öğüt-ibret vb. gibi manalarında. Şimdi de Matürîdî'nin hayvanların yaratılışının hikmetleri hakkında görüşlerine geçelim.

## B. Hayvanların Yaratılış Hikmeti

Ekolojik dengenin en önemli unsurlarından birisi bütün çeşitliliği ve canlılığıyla hayvanlardır. Kur'ân'ın bazı sûreleri; *Bakara, Nahl, Ankebût, Neml* gibi hayvan adını taşır. Ayrıca âyetlerde *koyun, deve, öküz, inek, at, katır, eşek, köpek, maymun, domuz, yılan, kurt, arı, karınca, örümcek, sivrisinek, sinek* vb. gibi çeşitli hayvanlardan da bahsedilip<sup>39</sup> onların da ümmet oldukları bildirilir.<sup>40</sup>

Allah, hikmetiyle hayvanları bir takım silahlarla donatmış, kimilerine yakalamak veya kaçıp kurtulmak için hızlı koşma yeteneği, kimilerine savunma ve toslamak amacıyla boynuz,

<sup>37</sup> Bkz. Gazâlî, *el-İktisâd fi'l-İtikad*, Trc: Abdulhalık Duran, İtikadda Orta Yol, Hikmet Neşr, İstanbul, 2004, s. 218.

<sup>38</sup> Bkz. Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, sad. Komisyon. İstanbul, ty., II/204, 216.

<sup>39</sup> Meselâ bkz. Âl-i İmrân, 3/14.; A'raf, 6/133.; Nahl, 16/68.

<sup>40</sup> Bkz. En'âm, 6/38, Bkz.. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, V, 59-60.

kesmek üzere tırnak ve bazılarının da üzerine diken vermiş, onlara kendi tabiatları gereğince sanatlar ilham etmiştir. Mâtürîdî'ye göre Allah bazı hayvanları binmeye ve yük taşımaya elverişli, bazılarının etinden, sütünden, derisinden, yününden, yumurtasından, kemiğinden, dişlerinden istifâde edilecek hikmet ve özellikle yaratmıştır.<sup>41</sup>

Allah bütün bunlara karşılık insandan imtihan dünyasında âhiretteki cennetini inşa edebilmesi için şükür istemektedir.<sup>42</sup> Hayvanlar, soğuktan ısınmak, zararlı hava ve güneş ışınlarından korunmak için giysiler, yürümek için ayakkabı yapılması, estetik için onları seyretmek ve dolayısıyla bu nimetlere hamd ve şükretmek, yük taşımaya yardım etmeleri, gıda olarak süt içme ve etlerini de yemek gibi hikmetlerinin yanında eğitici ve ibret olmaları için de yaratılmışlardır.<sup>43</sup> Allah hayvanları insanlara ve çevreye faydalı olma gibi bir çok hikmetlerinin yanında kendi varlığı ve birliğine delil olarak da yaratmıştır.<sup>44</sup> Dolayısıyla Allah hayvanları ve varlıkları insanlığın ihtiyaçları ve menfaatleri için yaratmıştır. Eti helâl olan hayvanları gıda için kesip yemek, tâlim ve terbiye için de eğitmek câizdir.<sup>45</sup>

Hayvanların çeşitliliği, hikmet ve faydalarının çokluğu kadar hamd ve şükür yönleri de çeşitli olmaktadır.<sup>46</sup>

Yılanların ve zararlı nesnelere yaratılmasında birçok hikmetler vardır. Mâtürîdî'ye göre insanları elem verici şeylerle uyarmak ve haz verenlerle müjdelemek sûretiyle sakındırma ve özendirme yöntemleri kullanmak eğitim için önemli olan ümit ve korku ilkeleri de ancak bu sayede işlerlik kazanmaktadır.<sup>47</sup> Hayvanların yaratılış hikmeti kâinatın halifesi insanın istifâdesine bir çeşit sunulmasıdır.<sup>48</sup> Allah, her kuşun kolayca uçabilmesi, gıdasını toplayabilmesi, soğuktan ve sıcaktan korunması, kendini savunması ve üremesi için muhtaç olduğu her şeyi en uygun şekilde yaratmıştır. Yerde yürüyebilmesi, uçuş için yerden yukarıya yükselmesine ve yere konmasına yardımcı olması için kuşları iki ayaklı, fazla soğuk ve sıcaktan

<sup>41</sup> Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, VI, 526, 531.

<sup>42</sup> Bkz. Nahl, 16/14, Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, VI, 429; *Te'vilâtü'l-Kur'an*, VIII, 137.

<sup>43</sup> Mâtürîdî, *Tevhid*, s.169-70, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, VI, 475-6.

<sup>44</sup> Bkz. Nahl, 16/5, 8, 79, Bkz.. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, V, 59-60.

<sup>45</sup> Bkz. Sâd, 32-33, Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, VIII, 108.

<sup>46</sup> Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, VI, 475-6.

<sup>47</sup> Mâtürîdî, *Tevhid*, s.273.

<sup>48</sup> Nahl, 16/8.

etkilenmemesi için kuşun vücudunu tüylerle kaplı olarak, ayak derilerini de kalın ve dayanıklı olarak yaratmıştır. Kuşların ayak derileri de tüylü olarak yaratılsaydı, çamura girince çamur tüylere yapışıp uçuşa mani olurlardı. Uçuş esnasında tüylerin kolay kopup kuşların çıplak kalmamaları için deriye çok sağlam raptetmiştir. Bunun gibi, yağmurdan etkilenmeyecek biçimde tüyleri kaygan bir özelliكتedir. İnsan, kuşlardaki kanatların hikmetini düşünmelidir.<sup>49</sup> Kalın tüyleri tutan kemiğimsi çubuk olmasaydı, tüyleri bütün vücutta kıl gibi bitseydi, rüzgâra karşı mukabele edemezdi. Tüyleri tutan çubuk kalın olduğu halde içi boş olduğundan uçuşa mani değildir. İçi boş olduğu için de kolay kolay kırılmaz. Leylek gibi uzun ayaklı kuşların suda kolayca gıdalarını almalarını sağlamak için boyun ve gagalarını da uzun yaratmıştır. Ayaklar uzun olduğu halde boynu kısa olsaydı veya ayakları kısa olduğu halde boynu uzun olsaydı gıdalanmaları mümkün olmayacak kadar zor olurdu. Meselâ gagası kısa olsaydı, su içinde boğulabilirdi. Allah, her cins kuşa, beslenmelerine uygun şekilde gaga yaratmıştır. Gaga, keskin olduğu için bıçak vazifesini görür. Gaga ile parçalanıp yenen şeyler, karındaki yüksek ısı sayesinde gâyet ufak olarak öğütülür, böylece dişlere lüzum kalmaz. Allah, kuşların üremesini yumurta ile yarattı. Eğer yavrusunu karnında yaratmış olsaydı, bu hal, kuşun uçuşuna mani olurdu. Kuluçka müddeti boyunca yumurtaların üzerinde yatması kuşa ilham olunmuştur. Güvercinler, kuluçkadaki yumurtalar soğuyup bozulmasın diye biri çıktığı zaman diğeri ona vekâlet ederek kuluçka müddetince nöbetleşe yumurtalar üzerinde yatarlar. Bütün bunlar tesadüfi şeyler değil, Allah'ın kudret ve hikmetinin tezahürüdür.

İnsanların ruhi yapıları davarları beslemeye uygun ve bundan zevk alacak bir şekilde yaratılmıştır. “O hayvanları akşamleyin getirirken, sabahleyin salıverirken de sizin için bir güzellik (ve zevk) vardır.”<sup>50</sup> Görüldüğü gibi sahiplerine zevk veren davarların güzelliği ise yaratılış güzelliği olup gözle görülür ve idrake uygun olur. Devenin yaratılış hikmeti âyetle sabittir.<sup>51</sup> Allah, deveyi çölün şartlarına uygun olarak yaratmıştır. Deve, uzun müddet yiyip içmeden yaşayabilen bir hayvandır. Çölde aç kalan deve, vücudundaki yağları yakarak lüzumlu gıdasını temin eder. Hörgücü yağ deposudur. Uzun çöl yolculuğunda yedek gıda deposu olan hörgücünün yavaş yavaş azaldığı görülür.

<sup>49</sup> Bkz. Nahl, 16/79, Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, VIII, 162.

<sup>50</sup> Nahl, 16/ 6.

<sup>51</sup> Bkz. Gâşiye, 88/17-20, Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, XVII, 182 vd.

Böylece kendi kendini besleyebildiği için açlık deve için bir mesele sayılmaz. Devenin ikinci önemli özelliği de susuz yaşayabilmesidir. Kızgın kumlar üzerinde ağır yükün altında bir hafta su içmeden yol alabilir. Devenin yağ deposu olan hörgücü aynı zamanda bir su kaynağıdır. Yağ, hem gıda, hem de su ihtiyacını karşılamaktadır. Nemli bir yere çöken deve, ihtiyacı olan suyu, yerin neminden alır. Tüyleri, güneşin sıcaklığını yansıtabildiğinden, sıcağın yakıcı tesirinden korunarak su ihtiyacı hissetmez.

Devenin başka bir özelliği de, vücuttaki suyun kaybolmaması için hemen hemen hiç terlemeyecek şekilde, kum fırtınasında kumların burnuna kaçmaması için burnu hemen kapanacak şekilde yaratılmıştır. Otlarken dilini çıkarmadığı için su kaybı daha az olur. Az idrar çıkarır. İdrardaki ürenin çoğu yeniden protein yapılarak hem gıda, hem de su kazanmak için karaciğerinden geçer.<sup>52</sup>

Fil de, hortumu sayesinde yerden bir şey alıp ağzına götürür. Filin hortumu su içmeye mahsus bir kap, yiyeceklerini toplayıcı bir el, nefes alacak bir burun, sırtına yük yükleyecek bir kol, ağırlık kaldırıcı bir vinçtir. Allah, fili binicilerinin faydalanacağı bir vasıta olarak yaratmış, ayrıca özel anlayış kabiliyeti de vermiştir. Bu sayede ehlileştirilip yük taşır ve harpte kullanılır. Zürâfa, yüksek yaylalarda, kayalık, ağaçlık yerlerde yaşar. Allah'ın kendisine ihsan ettiği uzun boynu sayesinde diğer hayvanların yetişemediği, çıkamadığı yüksek yerlerdeki otlardan, ağaçların tepesinden rızkını temin eder.

Karıncaların binbir türlü yaratılış hikmetleri vardır. Karınca, topladığı tanelerin yerdeki nem sebebiyle yeşerip bitmemesi için taneleri parçalar. Islanan tanelerin çürüyüp bozulmaması için de dışarı çıkarıp kurutur. Sellerin zarar vermemesi için yuvasını yüksek yere yapar. Karıncaların türlerinin her birinde müthiş bir organizasyon vardır. Yaprakları terzi gibi kesip-biçen karıncalardan, çöl karıncalarına, ziraatçılık yapan hasatçı karıncalara kadar her tür ayrı ve mükemmel özelliklere sahiptir. Allah, cemiyet halinde yaşamayı, yardımlaşmayı, kış için azık toplamayı karıncaya ilham etmiştir. Arı da cemiyet halinde yaşar. Her grup kendisine bir başkan seçer. Arı dışkılarını balın içine koymaz. Dışarıya bırakır. Uzak yerlere gidip dolaştıktan sonra şaşırmadan kovanını bulur. Bedenlere şifâ balın imalini, yapısını, faydalarını, bal mumunu,

<sup>52</sup> Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, VI, 478-9.

peteklerin altıgen şeklinde yapılışı hepsi hikmet gereğidir.<sup>53</sup> Mâtürîdî'ye göre su, hayatın ve çeşitli nimetlerin kaynağıdır. Canlılara, ağaçlara, bitkilere dolayısıyla tabiata can verir. İnsanın yapısının çoğu da sudur.<sup>54</sup> Ayaksız yürüyen yılan su içer, inek de su içer. Aynı su, birinde zehir, birinde süt olur.<sup>55</sup> Balıklar suda yaşar. Allah, balıkların suda kolayca gidebilmeleri için yüzgeçler yaratmış, hikmeti gereği denizi ve içindekileri de insanın hizmetine vermiştir. Orada balık ve çeşitleri yetişmekte, insanlara gıda olmaktadır. Denizden süs eşyaları da çıkmakta, suyla taşımaları ta yapılabilir. Su, bitkileri de yeşertir ve canlandırır.<sup>56</sup>

Hayvanların da hayat hakkı vardır. İnsanlara zararı dokunmayan herhangi bir canlıyı öldürmek, ateşe atıp yakmak, zevk için hayvana nişan almak, hedef yapmak yasaklanmıştır. İnsan gıdasını temin edecek kadar hayvan kesilir ve avlanır. Fakat ihtiyaçtan fazlasını kesmek ve avlamak ise isrâf olmaktadır.<sup>57</sup> Allah'ın emrine ta'zim, yaratıklarına ise şefkat esastır. Dolayısıyla itlâf edilmesi lazım gelen zararlı bir hayvanı bir yere hapsetmek, aç bırakarak ölüme terk etmek uygun değildir. Mevlânâ (ö.1273) "*Her şey yerinde güzel, ormanda fakat zincire vurulmuş bir aslan, kum üstünde çırpınan bir balık, mahmur bir halde ötemeyen bülbül, yaratılış özelliklerini kaybetmiştir.*"<sup>58</sup> diyerek hayvanların yaratılış hikmetine zıt hareketlerin uygun olmayacağını dile getirir.

Allah'ın hayvanları insanların emrine tahsis etmesi büyük bir hikmettir. Buna karşılık Allah her sınıf hayvana kendine has kabiliyetler tahsis etmiştir. Bir kısım hayvanların et yiyici, bir kısmının ot yiyici hayvan olmaları, bir kısmının yırtıcılıkları, bir kısmının avcılıkları da hikmetdendir.

Özellikle, köpeğin sahibine, kedinin meskene sadakati, uçan hayvanların tüylerinin ve kanatlarının yapıları, yırtıcı hayvanların pençeleri, uzun ayaklı hayvanların uzun boyunları, filin hortumu, zürâfanın yaratılışı, tilkinin özellikleri, bal arısının çiçeklerden topladığı özlerle kovanlarda insanlara şifâ olan balı yapmaları, örümceğin avlanmak için ağ örmesi, ipek

<sup>53</sup> Bkz. Nahl, 16/68, 69, Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, VI, 475-8, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, VIII, 135-8.

<sup>54</sup> Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, VI, 431, VII, 175-6, VIII, 31-32.

<sup>55</sup> Bkz. Nahl, 16/66, Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, VIII, 135-8.

<sup>56</sup> Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, VII, 175-6.

<sup>57</sup> Bkz. *Cengiz Kallek*, "*İsraf*", *DİA*, İstanbul, 2001, XXIII, 178-180.

<sup>58</sup> Bkz. Mevlânâ, *Divân-ı Kebir*, V, 181.

böceğinin kendi hayatı pahasına da olsa insanlara değerli kumaş olan ipeği üretmesi, karasineğin kendine yiyecek araması ve benzeri daha pek çok hayvanın yeryüzünde yaşamaları ve fiziki yapıları ilâhi hikmetin tefekkür edilmesi, ders alınması ve birçok yönlerden şükredilmesi gereken hususlardandır.<sup>59</sup>

Bu âlem, içinde muhtaç olduğun her şey bulunan bir ev gibidir. Gök tavan gibi yükseltilmiş, yeryüzü yaygı gibi uzanmış, yıldızlar kandiller gibi asılmıştır. Madenler hazineler gibi saklanmıştır. Bunlardan her biri keyfiyetine göre insanlar için hazırlanmıştır. İnsan ise eski bir evin sahibi gibidir. Bu evde bulunan çeşitli bitkiler, hayvanlar, insanın ihtiyacını karşılamak içindir.

Denilebilir ki hayvanlar imtihan dünyasında dolaylı veya dolaysız insanlara hizmet için yaratılmışlardır. Kartal, kurt ve karınca gibi hayvanlar her gün yeryüzünü ve denizi pisliklerden temizlemektedirler. Eğer onlar temizlemeseydiler, yeryüzü ve denizler pislikten geçilmez ve yaşanmaz bir hale gelirdi. Dolayısıyla yaratılan hayvanların da yaratılış hikmeti gerçekleşmezdi. Sineklerin bazı cinsleri, muhtelif ve kokuşmuş maddeleri yerler, devamlı pislik yerine arılar gibi katre katre şurup damlatırlar. Böylece sinekler küçücük istihale ve tasfiye makineleri hükmüne geçerler. Diğer bir başka cinsi de bitki çiçeklerinin ve incir gibi bir kısım ağaçların aşılmasında önemli görev icra ederler. Hikmet sahibi Yüce Yaratıcı hiçbir mahlûku eşyayı lüzumsuz yaratmamış, her birisine birçok hikmetli vazifeler vermiştir. Hayvanların yaşayışları, yararlı olmaları bir yaratıcıya delâlet etmektedir.<sup>60</sup>

### Sonuç

Allah'ın İlmi, Kudret'i ve Hikmet'iyle belli görevler ifâ etmek üzere dolaylı veya dolaysız insanlara hizmet için yaratılan hayvanlarda sayısız hikmetler olduğu söylenebilir. İnsanlara kolaylık sağlayan birçok buluş hayvanların gözlemlenmesinden çıkarılmıştır. Mâtürîdî'ye göre, ayrı ayrı birer ümmet olan çeşitli hayvanların yaşayışları, çeşitli varlıklara yararlı olmaları bir yaratıcıya delâlet etmektedir. Bu kadar sayısız hayvanı ve bunların tâbi olduğu kanunları Allah'ın yaratmasındaki hikmet, hiç şüphesiz insan hayatının sürekliliğini ve güzelliğini sağlamak, dünyayı yaşanabilir, sevilebilir ve ibret alınabilir bir yer kılmaktır. Hayvanların soğuktan

<sup>59</sup> Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, VIII, 78 vd.

<sup>60</sup> Mâtürîdî, *Tevhid*, s. 53, Bkz. *Te'vilâtü'l-Kur'an*, VIII, 135-8.

ısınmak, zararlı hava ve güneş ışınlarından korunmak için giysi, yürümek için ayakkabı yapımı, estetik için onları seyretme, yük taşımaya yardım etmeleri, gıda olarak etini yemek gibi hikmetlerinin yanında eğitici ve ibret için yaratıldıklarıdır.

İnsanın yaratılış hikmeti ise âhiretin tarlası olan hikmetli dünyada herşeyi, dolayısıyla hayvanları da hikmet açısından incelemek, birşeye bakarken, onun vardığı sonuca ve ortaya çıkardığı hikmetlere dikkat etmek, varlıkların ve hadiselerin anlamlarını yani hikmetlerini okumak, hayvanlar âlemine yaratılışın hikmetleri noktasından bakabilmek, herşeyi hikmetiyle yaratan Yaratıcı'yı tanımak, kul olduğunu idrâk etmek ve verilen nimetlere şükretmektir.

Akrep yılan sokuculuğu, köpek insana, kedi meskene aşırı sadakati ve nankörlüğü, tilki kurnazlığı, koyun, kuzu uysallığı, kurt zalimliği, domuz pis olması, keçi ve katır inadı, deve kini ile meşhurdur. İnsan hayvana benzememeli, yılan, akrep gibi sokucu olmamalı, eşek gibi yüksek sesle konuşmamalı, köpek gibi ısırıcı, aslan, kaplan gibi parçalayıcı, kedi gibi nankör olmamalı, her huyu ve fiili insanca ve hikmetli olmalıdır.

Özetle hayvanların yaratılış hikmeti insanın hikmet dolu imtihan dünyasında her yönüyle kulluğu yapabilmesi içindir.

### Kaynakça

- Akın, Yahya, “*Hikmet*” İA, (MEB), c. V, İstanbul, 1977.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Muvazzah İlm-i Kelâm*, İstanbul, 1959.
- Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, İstanbul, 2004.
- Cevherî, İsmail b. Hammad, *es-Sıhah Tacü'l-Lüga*, thk. A. Abdülğafur Attar, Beyrut, 1979.
- Ebû'l-Vefa, Ebû Muhammed Abdulkadir b. Muhammed el-Kureşi, *el-Cevahirü'l-Mudiyye fi Tabakati'l-Hanefiyye*, Kahire, 1413/1993.
- Firûzâbâdî, Muhammed b. Yakub, *el-Kâmûsü'l-Muhît*, Beyrut, 1986.
- Gazâlî, E.H., *el-İktisâd fi'l-İtikâd*, çev. A. Duran, İtikadda Orta Yol, Hikmet Neşr, İstanbul, 2004.
- , *el-Mustasfa min İlmi'l-Usul*, çev. H.Y. Apaydın, İslâm Hukuk Metodolojisi, Klasik Yay, İstanbul, 2006.
- İsfehânî, Râgıb, *el-Müfredât fi Garîbi'l-Kur'ân*, thk. S. A. Ravâviri, Beyrut, 1992.
- İbn Faris, Ebû'l-Hüseyin Ahmet, *Mu'cemu Mekayisi'l-Luga*, thk. A.M.Hasan, Beyrut, ty.
- İbn Manzûr, Cemaluddin, *Lisânü'l-Arab*, Beyrut, ty.
- İbn Sîna, *Uyunü'l-Hikme*, Neşr. Hilmi Ziya Ülken, Ankara, 1953.

- Koca, Ferhat, “*Hikmet*”, DİA, c. 17, İstanbul, 1998.
- Koç, Turan, *Din Dili*, Rey Yayınları, Kayseri, 1995.
- Leknevî, Ebü'l-Hasenât Abdulhay, *el-Fevâidü'l-Behiyye fî Terâcimi'l-Hanefiyye*, Kahire, 1324.
- Mâtürîdî, E.M., *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, thk. M.Basellum, Darül-Kütübü'l-İlmiye, Beyrut, 2005.
- , *Kitâbu't-Tevhid*, Haz: Bekir Topaloğlu, Muhammed Aruçi, İSAM yay, Ankara, 2005.
- , *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, Bekir Topaloğlu, Mîzân Yay, İstanbul, 2005.
- , *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, çev. Bekir Topaloğlu, Ensar Yay, İstanbul, 2015.
- Nesefî, Ebü'l-Muîn, *Tabsiratü'l-Edille fî Usuli'd-Din*, thk. H. Atay, DİB Yay, Ankara, 2004.
- Oral, Osman, *Mâtürîdî'nin Hikmet Anlayışı*, Doktora Tezi, ERÜ SBE, Kayseri, 2014.
- Özcan, Hanîfî, “*Mâtürîdî'ye Göre Hikmet Terimi*”, İslâmî Araştırmalar, c. II, sayı: 6, 1988.
- Tahanevî, Şeyh Muhammed Ali b. Ali, *Keşşâfu Istilahâtü Fünûn*, thk. Ali Rahruc, Lübnan, 1996.
- Topaloğlu, Bekir, İlyas Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, İSAM, İstanbul, 2010.
- Uludağ, Süleyman, *İslâm'da Emir ve Yasakların Hikmeti*, TDV. Yay, Ankara, 2009.
- Yazır, Elmalılı M. Hamdî, *Hak Dini Kur'ân Dili*, Sad: Komisyon, Azim Dağ. İstanbul ty.
- Zebîdî, Muhammed Murtaza, *Tâcü'l-Arus min Cevahiri'l-Kâmus*, Mektebetül-İlmiye, Beyrut, ty.